

Лобозинська С.М.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківського
і страхового бізнесу
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Проведено оцінку рівня податкового навантаження на вітчизняну банківську систему за обраною системою показників. Виявлено схеми ухилення від сплати податків банками та окреслено методи боротьби з ними. Запропоновано шляхи вдосконалення державної податкової політики в банківському секторі.

The article contains evaluation of tax load level on the Ukrainian banking system according to the chosen system of indexes. The author reveals schemes of tax evasion by the banks and outlines methods of combating those; and suggests ways to improve the state's tax policy in the banking sector.

Ключові слова: податкове регулювання, податкове навантаження, валові доходи, валові витрати, база оподаткування, податкові пільги, податковий контроль, податкове законодавство.

Важливим завданням податкового регулювання банківської діяльності є забезпечення належних якісних і кількісних параметрів бюджетних надходжень та реалізації програм соціально-економічного розвитку країни виходячи з розробленої і прийнятої в законодавчому порядку податкової концепції та концепції розвитку банківського ринку. Тому питання оцінки податкового регулювання банківської діяльності й перспектив його вдосконалення повинні ґрунтовно досліджуватися вітчизняними науковцями.

Окремі аспекти оподаткування банківських структур розглядаються здебільшого в економічній періодиці й публіцистиці. Фундаментальні положення податкового регулювання банківської системи висвітлені в навчальних посібниках і підручниках таких авторів, як Б. Горбанський, О. Данілов, І. Д'яконова, Л. Клюско, І. Сало, В. Ходаківська¹. Свій внесок у дослідження цієї проблематики на рівні наукових монографій і статей зробили Е. Василичен, Н. Євченко, О. Кулаковська, О. Лабач, Л. Маршавіна, С. Реверчук, О. Сербина та інші².

¹ Данілов О.Д. та ін. Оподаткування фінансових установ: Навч. посіб. / О.Д. Данілов, В.П. Ходаківська, Б.М. Горбанський, Л.А. Клюско. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. — 268 с.; Сало І.В., Д'яконова І.І., Євченко Н.Г. Оподаткування банків: Навч. посіб. — Суми: Університетська книга, 2010. — 208 с.

² Василичен Э.Н., Маршавина Л.Я. Механизм регулирования деятельности коммерческих банков в России на макро- и микроуровне. — М.: ОАО "Изд-во "Экономика", 1999. — 271 с.; Євченко Н.Г. Моделирование влияния налоговой нагрузки на показатели эффективности деятельности банка // Бизнес-информ. — 2008. — № 12. — С. 131—135; Євченко Н.Г. Оподаткування як фактор банківської діяльності // Економіка: проблеми теорії і практики. — 2008. — Вип. 240. — Т. 1. — С. 69—75; Євченко Н.Г. Методичні підходи до формування моделі податкового менеджменту в банку // Економічний простір. — 2008. — № 19. — С. 132—140; Кулаковська О. Досвід оподаткування банків країн — членів ЄС та деякі проблемні питання оподаткування банків

Проте динамічний розвиток вітчизняного банківництва вимагає постійного моніторингу механізму оподаткування банківської системи з наданням кваліфікованих пропозицій щодо вдосконалення стратегічних і тактичних інструментів державної податкової політики. Особливої актуальності ці питання набувають в умовах системної банківської кризи та у процесі розробки нового Податкового кодексу України. У зв'язку з цим метою даного дослідження є проведення якісного й кількісного аналізу рівня податкового навантаження на банківську систему України за відповідною системою показників та розробка пропозицій із удосконалення податкового регулювання банківського сектору.

Порівняльний аналіз податкової звітності вітчизняних банків станом на 01.01.2009 засвідчив пропорційне зростання сплати банківською системою податків і зборів до бюджетів усіх рівнів (6380,0 млн грн проти 3933,8 млн грн у 2007 році) та суми податку на прибуток (3981,2 млн грн проти 2384,5 млн грн у 2007-му). Структура надходжень до зведеного бюджету України є такою: податок на прибуток — 62,4%, податок з доходів фізичних осіб — 32,3%, ПДВ — 4,0%, інші — 1,3%³.

Як видно, податок на прибуток становить найвагомішу частку надходжень у державний бюджет. На 01.01.2009 оподатковуваний прибуток банківських установ дорівнював 13,1 млрд грн, що на 3,1 млрд грн більше, ніж у 2007 році. Перекриття збитків IV кварталу 2008 року внаслідок розгортання системної банківської кризи стало можливим завдяки прибутковій діяльності банківського сектору впродовж трьох попередніх кварталів.

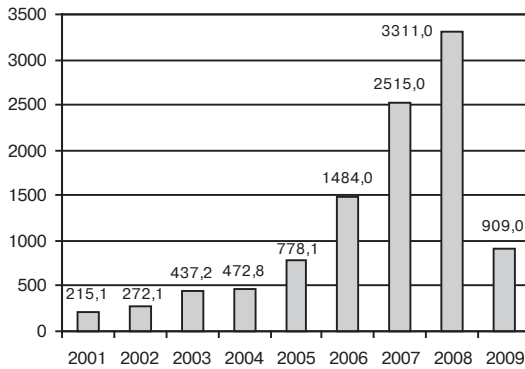
У 2008 році збитки задекларували лише три банківські установи: ВАТ “Кредобанк” (м. Львів) — 93,2 млн грн, ВАТ “Родовід Банк” (м. Київ) — 15,6 млн грн, ВАТ “Міжнародний Інвестиційний Банк” (м. Київ) — 1,8 млн грн. У 2009-му ситуація зі сплатою податку на прибуток значно погіршилася. Того року оподатковуваний прибуток банківських установ мав від’ємне значення (–20,0 млрд грн). Кількість збиткових банків збільшилась у 22 рази. Збитки задекларували 66 банківських установ. Зокрема, Сведбанк (м. Київ) — 4592,1 млн грн, Промінвестбанк (м. Київ) — 2786,4 млн грн, Райффайзен Банк Аваль (м. Київ) — 2496,3 млн грн, банк “Київ” (м. Київ) — 1813,5 млн грн, Укрсиббанк (м. Харків) — 1778,3 млн грн, Родовід Банк (м. Київ) — 1495,2 млн грн, Укрсоцбанк (м. Київ) — 1049,0 млн грн⁴. Відбулося різке зниження нарахованої суми податку на прибуток — у 3,6 рази (рис.).

Найбільші обсяги податку на прибуток станом на 01.01.2010 задекларували ВАТ “Ощадбанк”, ЗАТ “Сітібанк”, АБ “Інг Банк Україна”, ЗАТ “Каліон Банк Україна”, ВАТ “ВТБ Банк”, ЗАТ “КБ “ПриватБанк”, ВАТ “Укрексімбанк”. На зазначені банківські установи припадає близько 85% перерахувань банківської

України // Вісник НБУ. — 2009. — № 9. — С. 22–25; Реверчук С.К. та ін. Податкове регулювання банківської діяльності: Моногр. / За ред. д.е.н. С.К. Реверчука. — К.: Знання; Л.: Тріада плюс, 2010. — 220 с.

³ Аналіз рівня сплати податків банківськими установами за 2008 рік: [Електр. ресурс]. — http://www.sta.gov.ua/control/uk/printable_article?art_id=170137.

⁴ Результати діяльності банківської системи України за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — <http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article/>

Джерела: Аналіз рівня сплати податків банківськими установами за 2008 рік: [Електр. ресурс]. — http://www.sta.gov.ua/control/uk/printable_article?art_id=170137; Результати діяльності банківської системи України за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — <http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article/>; Саливон С. Законы эволюции // Бизнес. — 2007. — № 15. — С. 64—66.

Рис. Динаміка нарахування податку на прибуток банків протягом 2001—2009 років, млн грн

системи за зобов’язаннями зі сплати податку на прибуток, 31,5% з яких становлять перерахування державних банків (табл.).

Таблиця. Банки, що задекларували найбільші обсяги податку на прибуток у 2009 році

Назва банку	Податок на прибуток, млн грн	Частка в загальному обсязі цього податку, сплаченому всіма банками, %
Ощадбанк (Київ)	234,3	25,8
Сітібанк (Київ)	153,1	16,8
Інг Банк Україна (Київ)	105,3	11,6
Каліон Банк Україна (Київ)	90,2	9,9
ВТБ Банк (Київ)	81,7	9,0
Приватбанк (Дніпропетровськ)	55,3	6,1
Укрексімбанк (Київ)	51,5	5,7

Джерело: Результати діяльності банківської системи України за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — <http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article/>

Середня податкова віддача з податку на прибуток (відношення нарахованої суми податку на прибуток до валового доходу) по банківській системі за 2009 рік дорівнює 0,62%⁵, що є найнижчим показником за останні роки. Так, середня податкова віддача з податку на прибуток українських банків у 2006 році становила 5,89%, 2007-му — 6,08%, 2008-му — 4,66%⁶. Незначна зміна коефіцієнта податкової віддачі

⁵ Результати діяльності банківської системи України за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — <http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article/>

⁶ Аналіз рівня сплати податків банківськими установами за 2008 рік: [Електр. ресурс]. — http://www.sta.gov.ua/control/uk/printable_article?art_id=170137; Результати діяльності банківської системи України за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — <http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article/>; ДПА: загальне податкове навантаження на українські банки зменшується: [Електр. ресурс]. — <http://www.finance.ua/ua/uk/orgtrg/~1/8/639/123052/printable/>

впродовж 2006—2007 років пояснюється відсутністю істотних змін у правовому полі, що регламентує оподаткування підприємницьких структур. А зниження цього коефіцієнта протягом 2008—2009 років, безумовно, пов'язане з розгортанням масштабної банківської кризи, внаслідок якої більшість банків зазнали збитків. У 2009-му зі 179-ти банків, котрі надавали фінансові послуги на вітчизняному ринку, 75 мали нульову податкову віддачу, лише у 61 банку вона перевищувала середній показник по банківській системі⁷. Тільки три банківські установи мали податкову віддачу з податку на прибуток більш ніж 10 %: ЗАТ “Сітібанк” — 17,52 %, ЗАТ “Каліон Банк Україна” — 12,07 % і ВАТ “ПроФінБанк” — 10,81 %⁸.

Разом із коефіцієнтом податкової віддачі з податку на прибуток податкові органи розраховують коефіцієнт загального податкового навантаження на банківські установи, який визначається шляхом ділення суми податку на прибуток та інших податкових платежів і зборів до державних фондів на суму валових доходів банківських установ (без урахування міжфілійних розрахунків). Так, за 2005 рік середнє значення коефіцієнта загального податкового навантаження по банківській системі становило 7,67 %⁹. Станом на 01.01.2008 цей показник сягнув уже 14,0 %¹⁰.

Таке значне зростання загального податкового навантаження (в 1,8 раза) впродовж 2005—2007 років можна пояснити, зокрема, підвищенням уваги з боку контролюючих органів до правильності нарахування і сплати податкових платежів банками, які демонстрували стрімке зростання активів та значне збільшення валових доходів. Податкові органи ретельно планували та здійснювали перевірки банківських установ, які викликали підозри щодо достовірності подання інформації у фінансовій і податковій звітності. Періодично в засобах масової інформації з'являлися повідомлення про перелік банків, перевірку яких запланувала Державна податкова адміністрація. За результатами проведення аналізу сплати податкових платежів ДПА оприлюднювала рейтинги податкової віддачі з податку на прибуток та рейтинги загального податкового навантаження на банки. За таких умов банки, побоюючись втратити позитивний імідж та стати аутсайдерами на ринку банківських послуг, намагалися подавати податкові декларації з позитивним фінансовим результатом.

Розкриття інформації про діяльність банків, їх фінансові результати сприяло зменшенню випадків ухилення від сплати податкових платежів. Тому надалі треба створити умови для публічної діяльності банківських установ та сприяти підвищенню прозорості фінансової інформації про діяльність банків.

Однією з головних причин зростання податкового навантаження на банківську систему можна назвати прихід на вітчизняний ринок іноземного банківського

⁷ Рейтинг банків за рівнем податкової віддачі по податку на прибуток за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — http://www.sta.gov.ua/control/uk/printable_article?art_247573?&showHidd.

⁸ Результати діяльності банківської системи України за 2009 рік: [Електр. ресурс]. — <http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article/>

⁹ Єріс Л.М. Податкове планування і його роль у формуванні фінансових ресурсів банківської установи // Вісник Української академії банківської справи. — 2007. — № 1. — С. 50.

¹⁰ ДПА: загальне податкове навантаження на українські банки зменшується: [Електр. ресурс]. — <http://www.finance.ua/ua/uk/orgtrg/~1/8/639/123052/printable/>

капіталу та інтенсифікацію глобалізаційних процесів у банківській сфері. Банки з іноземним капіталом надають перевагу прозорій діяльності, без використання схем мінімізації оподаткування, оскільки економія від такої оптимізації для великого банківського капіталу є мізерною порівняно з можливістю втратити репутацію на ринку банківських послуг. Крім того, активізація купівлі іноземними банками вітчизняних банківських установ сприяла виведенню з тіні доходів тими банками, які виставляли себе на продаж іноземцям. Власники таких банківських структур чітко усвідомлювали: аби бути купленим, необхідно мати бездоганну ділову репутацію, передусім щодо взаємовідносин із державними контролюючими органами, та позитивні аудиторські висновки щодо достовірності фінансової звітності. Те саме стосується тих банків, котрі є або бажають стати учасниками міжнародних ринків банківського капіталу. Тобто залучати кредити, розміщувати облігації, здійснювати продаж акцій на світових фінансових ринках вітчизняні банки можуть лише за умови позитивного іміджу й належної рейтингової позиції, яка присвоюється незалежними рейтинговими агентствами на підставі ретельного вивчення фінансової звітності та висновків незалежних аудиторів міжнародних аудиторських компаній. Сказане підтверджує той факт, що саме найкрупніші й великі банки, котрі або вже викуплені, або є найімовірнішими об'єктами купівлі іноземними банками, або активно представлені на міжнародних ринках запозичення капіталу, демонструють найбільше зростання податкових відрахувань.

Незначне зниження показника загального податкового навантаження на банківську систему (з 14,0% до 12,1%) було зафіксоване станом на 01.01.2009¹¹. ДПА поки що не наводить даних щодо загального податкового навантаження на українські банки на 1 січня 2010 року. Проте, зважаючи на збиткову діяльність банків упродовж 2009-го та величину коефіцієнта податкової віддачі з податку на прибуток, можна говорити про істотне зменшення величини загального податкового навантаження на банківську систему в минулому році. Збитки, які декларують банки, великою мірою зумовлені структурною економічною кризою та надмірними ризиками, прийнятими кредитними установами.

Якщо проаналізувати податкове навантаження на банківську систему протягом останніх років (не беручи до уваги сучасну банківську кризу), можна впевнено стверджувати, що воно є незначним. Податкові надходження від банків у консолідованому бюджеті становлять близько 2-3%. Причина — активне використання вітчизняними банками оптимізаційних схем оподаткування. Для розробки таких схем банки залучають різнопрофільних спеціалістів у галузі банківського, фінансового, міжнародного права, з метою мінімізації податкових платежів — збільшують валові витрати та приховують дохідні статті, здійснюють купівлю цінних паперів для "інвестиційних" потреб, сплачують страхові премії пов'язаним із банками страховим компаніям, формують надмірні страхові резерви під можливі кредитні ризики.

¹¹ Аналіз рівня сплати податків банківськими установами за 2008 рік: [Електр. ресурс]. — http://www.sta.gov.ua./control/uk/printable_article?art_id=170137.

Валові витрати банки збільшують, використовуючи “схему нерезидентів”. Сутність цієї схеми полягає в такому: від нерезидента залучається кредит, який передбачає виплату процентів. Структура, що кредитує, є спорідненою з банком. Отже, банк відображає зростання процентних витрат і відповідно на цю суму зменшує базу оподаткування. У зв’язку з цим логічним видається введення НБУ обмеження на процентні ставки в розмірі 11 % річних за кредитами, одержаними від нерезидентів у іноземній валюті першої групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів¹².

Існують й інші методи ухилення від оподаткування. Зокрема, банки, залучаючи кошти на депозит із мінімальною маржею, передають їх у довірче управління компанії з управління активами, яка зазвичай зареєстрована у звільненій від оподаткування юрисдикції.

Ще одним механізмом оптимізації оподатковуваного доходу є інвестування в цінні папери, що призводить до отримання негативного фінансового результату. У зв’язку з цим, імплементуючи в національну систему бухгалтерського обліку міжнародні стандарти, НБУ прийняв постанову № 211, якою затверджено нові правила обліку цінних паперів, що зобов’язують банки вираховувати з регулятивного капіталу балансову вартість збиткових цінних паперів у торговому портфелі¹³. Постанова вимагає від банків формувати під такі цінні папери 100-відсоткові резерви або продавати їх, сплачуючи при цьому 25 % податку на прибуток. Цей захід перекрив один із каналів зловживань із боку банків.

Схематично-оптимізаційний характер має також процедура зарахування до валових витрат будь-яких витрат зі страхування кредитних і комерційних ризиків. Банки при цьому взаємодіють зі своїми страховими компаніями, власниками яких одночасно є власники банку. За умов настання страхового випадку, наприклад неповернення кредиту, банки не звертаються до страхової компанії по компенсацію. Вони реалізують забезпечення під кредит та власними силами повертають проблемну заборгованість. При цьому кошти у формі страхових внесків переводяться у споріднену страхову структуру та завчасно приховуються від податку на прибуток, оскільки саме на цю величину зменшується база оподаткування банку. На жаль, страхування кредитних і фінансових ризиків практично не використовується як реальний інструмент обмеження банківських ризиків.

Робоча група банкірів із питань удосконалення оподаткування банків, створена при Кабміні, визнала необхідність скасування пільг зі страхування фінансових і кредитних ризиків. Однак відповідні зміни в законодавство внесено не було, тож банки й далі активно використовують дану схему мінімізації податкового тягаря.

Для боротьби з переліченими способами ухилення від сплати податків необхідно реформувати систему податкового адміністрування, зокрема розробити

¹² Про встановлення процентних ставок за зовнішніми запозиченнями резидентів: Постанова Правління НБУ від 03.08.2004 № 363: [Електр. ресурс]. — <http://www.zakon.rada.gov.ua.htm>.

¹³ Правила бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами: Постанова Правління НБУ від 18.06.2008 № 211: [Електр. ресурс]. — <http://www.zakon.rada.gov.ua.htm>.

детальну методологічну базу з відповідними роз'ясненнями зі сплати податків суб'єктами банківського ринку, ліквідувати прогалини в податковому законодавстві, підвищити якість проведення комплексних податкових перевірок.

Принагідно слід зазначити, що для формування об'єктивної інформації про платника податків (банк) ДПА розробила й затвердила нові форми актів перевірки банківських установ та методичні рекомендації щодо їх оформлення¹⁴. Нова форма акта перевірки вимагає від контролерів надання детальної інформації про об'єкт контролю. Контролери повинні готувати у формі додатків до акта розгорнутий аналіз кредитного портфеля банку, депозитних операцій, операцій із цінними паперами. На наш погляд, за такого ґрунтового підходу якість податкових перевірок підвищиться, а кількість виявлених правопорушень зросте.

Логічною і правильною є й вимога в обов'язковому порядку вказувати в акті перевірки податкове навантаження на банк, що розраховується як відношення нарахованої суми податку на прибуток до скоригованого валового доходу. Цей показник керівники ДПА вважають за доцільне включати до обов'язкових нормативів, яких повинні дотримуватися банки. Логіка тут така: якщо банки в податковій звітності показують збитки, доцільно позбавляти їх ліцензії на залучення вкладів від населення, оскільки за таких умов банк є фінансово неспроможним своєчасно виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. Безперечно, раціональне зерно в цьому є. Втім, ми погоджуємося з думкою незалежних аналітиків, що для визначення рівня надійності банку потрібно ввести показник мінімальної норми прибутковості банківських установ, нормативне значення якого повинне перебувати в діапазоні 5–10%. А для підвищення якості перевірок треба налагодити взаємодію податкових інспекторів та інспекторів з банківського нагляду, обмін інформаційними базами даних для побудови дієвої системи превентивних заходів та уникнення масштабних банкрутств банківських установ у майбутньому.

Розглянувши існуючі схеми мінімізації податкового навантаження банками, які найчастіше виявляють податкові інспектори, та методи боротьби з ними, доцільно дослідити також порядок використання банками податкових пільг та їх вплив на податкове навантаження кредитних установ. Передусім це стосується механізму формування й використання страхових резервів під активні операції банків.

Страховий резерв у податковому обліку кваліфікується як надання банку податкової пільги. Така пільга діяла тривалий час. Створені банківськими установами страхові резерви відносно сукупного розміру боргових вимог банків зараховувалися до валових витрат у розмірі: 40% — протягом 1999 року; 30% — до 31.10.2001; 20% — до 31.12.2004; 10% — до 01.01.2009.

У період із січня 1999-го по червень 2009 року порядок створення резерву в податковому й фінансовому обліку істотно відрізнявся: у податковому обліку страховий резерв обчислювався згідно із Законом України "Про оподаткування

¹⁴ Про затвердження зразків форм актів перевірок банківських установ, страхових компаній, кредитних спілок і Методичних рекомендацій щодо їх оформлення: Наказ ДПАУ від 16.07.2009 № 378: [Електр. ресурс]. — <http://www.zakon.rada.gov.ua.htm>.

прибутку підприємств” від 28.12.1994 № 334/94-ВР (далі — Закон № 334), тобто від загальної вартості кредитного портфеля; у фінансовому — резерв формувався відповідно до класифікації кредитних операцій, тобто сума забезпечення кредитної операції зменшувала суму резерву. Таким чином, банкам дозволялося зараховувати до валових витрат страхові резерви, які формувалися не лише під негативно класифіковані кредити, а й під стандартну заборгованість, що зменшувало базу оподаткування.

Розбіжності в порядку формування страхових резервів під кредитні ризики у фінансовому й податковому обліку було усунено з появою Закону “Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи” від 23.06.2009 № 1533-17¹⁵, який вніс зміни в Закон № 334. Згідно зі змінами, внесеними в підпункт 12.2.1 Закону № 334, банки формують резерви для відшкодування збитків за всіма видами кредитних операцій, при цьому страховий резерв формується банком самостійно в розмірі й порядку, передбачених методикою, яка визначається для банків НБУ, та включається до складу валових витрат. Отже, у податковому обліку формування страхових резервів повинне здійснюватися так само, як у фінансовому, з урахуванням якості кредитного портфеля.

Зміни стосувалися також підпункту 12.2.2 Закону № 334, що визначав величину страхового резерву банку, який дозволено зараховувати до валових витрат із 01.01.2009, а саме: до складу валових витрат було передбачено включати 80 % (на період до 01.01.2011 — 100 %) сукупного розміру страхового резерву, сформованого банком. Ці норми діяли до 01.07.2010, дати прийняття нових змін до законодавчих актів, які визначають режим оподаткування банківських установ.

Варто зауважити, що з огляду на збитковість банківської системи впродовж 2009 року розглянута податкова пільга істотно зменшила податкове навантаження на банки. Та чи є потреба створювати банкам тепличні умови порівняно з іншими сферами господарської діяльності? На нашу думку, надання такої значної податкової пільги було недоцільним. Маючи дозвіл включати до складу валових витрат 100 % страхових резервів, банки можуть приймати високі ризики, не боячись негативних наслідків. Окрім того, виникає спокуса зарахувати до категорії проблемних будь-якого позичальника та сформувати під нього максимальні резерви, щоб не платити податки.

Відкоригував це питання Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 20.05.2010 № 2275-VI (далі — Закон № 2275), відповідно до якого внесено зміни, зокрема, до п. 12.2 Закону № 334. Тобто тепер банки формують резерви для відшкодування можливих втрат за всіма видами кредитних операцій, за винятком позабалансових, окрім гарантій, коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках, придбаними цінними паперами

¹⁵ Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи: Закон України від 23.06.2009 № 1533-17: [Електр. ресурс]. — <http://www.zakon.rada.gov.ua.htm>.

(у тому числі іпотечними сертифікатами з фіксованою дохідністю), іншими активними банківськими операціями згідно із законодавством, включаючи нараховані за всіма цими операціями проценти. Розмір страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат фінансової установи, для комерційних банків не може перевищувати 20 % (на період до 01.01.2011 — 40 %, на період з 01.01.2011 до 01.01.2012 — 30 %) суми фактичної заборгованості за всіма видами операцій, а саме суми непогашеної основної суми боргу та нарахованих процентів, на останній робочий день звітного податкового періоду¹⁶. Зміни, внесені Законом № 2275 щодо регулювання питань оподаткування банків, набрали чинності з 01.07.2010.

На нашу думку, Закон № 2275 містить два позитивних моменти: по-перше, зазначені зміни дозволяють банкам включати до складу валових витрат безнадійну заборгованість за нарахованими доходами за кредитними операціями, чого не було в попередньому положенні Закону № 334; по-друге, знижують коефіцієнти зарахування суми страхових резервів до складу валових витрат, що спонукає банки до адекватної оцінки платоспроможності потенційних позичальників і ретельнішої роботи над проблемною заборгованістю власного кредитного портфеля. Безумовно, у період фінансової кризи є потреба в наданні зазначеної пільги, оскільки банківська система ще не відновила свою фінансову стійкість, але в перспективі, за умов економічної стабілізації, її доцільно скасувати. Як комерційні структури банки повинні самостійно відповідати за прийняті ризики, а не перекладати податковий тягар на інших платників податків.

Протягом дії даної податкової пільги необхідно вдосконалити порядок формування і зберігання резервів. У багатьох банків ці резерви формуються зі значними порушеннями процедур, визначених центральним банком. Віртуальність сформованих резервів не дає змоги на належному рівні підтримувати ліквідність банку та його здатність своєчасно й у повному обсязі виконувати зобов'язання. Вважаємо за потрібне формувати реальні страхові фонди під активні операції банків, кошти яких зберігатимуться на спеціальних резервних рахунках у НБУ. Тоді не виникатиме сумнівів щодо правомірності зарахування цих коштів до валових витрат. Акумуляовані на рахунках у НБУ кошти можна використати для рефінансування вітчизняних банків, що сприятиме підтримці оптимального рівня ліквідності всієї банківської системи.

Повертаючись до податкових преференцій, слід зауважити, що Законом “Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи” введено низку інших пільг для банківського бізнесу. Так, на період із 01.01.2009 до 01.01.2011 для банків-резидентів датою збільшення валових доходів від здійснення кредитних операцій є дата отримання таких доходів. Тобто, якщо за загальними правилами для всіх суб'єктів господарювання при визначенні валового доходу продовжує діяти правило першої події, то банківська діяльність є

¹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 20.05.2010 № 2275-VI: [Електр. ресурс]. — <http://www.zakon.rada.gov.ua.htm>.

винятком. Окрім того, доходи від кредитних операцій банків, нараховані за період із 01.01.2009 по 31.12.2010 (включно), але не отримані станом на 01.01.2011, включаються до складу валового доходу банку на дату їх фактичного отримання, тобто, можливо, в невизначеному майбутньому. До того ж звільняються від сплати ПДВ операції банків із поставки (продажу, відчуження в інший спосіб) майна, що передане фізичними особами, а також суб'єктами підприємницької діяльності — приватними підприємцями та іншими особами, які не є платниками податку, в заставу, у тому числі іпотеку, та на яке було звернено стягнення.

Такі кроки законотворців можна розцінювати двояко. З одного боку, зниження податкового навантаження на банківський сектор у період економічної кризи є позитивним для банківського бізнесу, а з другого — прийняття економічно необґрунтованих змін до податкового законодавства, нечіткість сформульованих норм, поверхневність реформ системи оподаткування свідчить про відсутність стратегічного плану податкового регулювання банківського сектору та невеликий економічний ефект від зазначених заходів. Тому, на нашу думку, треба сконцентрувати увагу на виробленні базових положень податкового регламентування банківської діяльності, які забезпечать належні надходження до бюджетів різних рівнів без завдання шкоди банківському бізнесу, зокрема стійкості банківської системи.

Для системи податкового регулювання банківської діяльності в Україні характерні такі негативні явища, як велика кількість нормативних документів та невідповідність законів і підзаконних актів щодо податкових відносин у сфері банківництва; нестабільність податкового законодавства, а саме численні зміни й поправки до чинних законів, наявність законів, які належать до інших галузей права, але зачіпають питання регулювання податкових відносин банківської діяльності; відсутність достатніх правових гарантій для учасників податкових відносин. Для розвитку вітчизняної системи оподаткування банківської діяльності потрібно працювати над удосконаленням чинного законодавства та створенням науково обґрунтованого інструктивно-методичного забезпечення, що дасть змогу скоординувати дії фінансової, кредитної й податкової систем, усунути різночитання в законодавстві, чітко зафіксувати правові відносини банку як платника податків і держави.

Також вважаємо, що в умовах фінансової кризи податкове регулювання має реалізовуватися через механізм забезпечення системної стійкості банківського сектору. Цей механізм повинен бути спрямований на зниження (розумну компенсацію) ризиків втрати фінансової стійкості банку (групи банків), викликаних системною кризою. Для компенсації витрат на підтримку проблемних банківських установ в умовах фінансової кризи, низкою зарубіжних країн було збільшено податкове навантаження на банківську систему. Так, у Швеції й Німеччині заплановано введення податку на балансові активи банку в розмірі 0,04 % з 2012 року. Великобританія намітила введення такого податку із січня 2011-го з підвищенням його з 2012-го до 0,07 %¹⁷. У США запроваджено податок на балансові активи в

¹⁷ *Мошенец Е.* Европа определилась с наказанием для банков: [Електр. ресурс]. — http://www.prostobankir.com.ua/layout/set/print/mezbankovskiy_biznes/stati/evropa.

розмірі 0,15% терміном на 10 років для банків, активи яких перевищують 50 млрд дол. США¹⁸. Угорський парламент проголосував за введення податку на сукупні активи в розмірі 0,5% для банків, балансові активи яких більші за 50 млрд форинтів¹⁹.

Утім, на нашу думку, запропоновані урядами названих країн нові податки націлені не на забезпечення фінансової стійкості банківських систем у майбутньому, а на розв'язання проблеми покриття бюджетних дефіцитів. Ми вважаємо цей захід економічно необґрунтованим, адже банки вже сплачують податки. Також регулятори висувають до них вимоги стосовно збільшення капіталу в майбутньому й підвищення рівня ліквідності. Встановлення жорсткіших вимог до адекватності капіталу та запровадження додаткового податку на балансові активи банків у остаточному підсумку може призвести до значного обмеження можливостей банків кредитувати економіку.

Запроваджувати додатковий податок для банків потрібно, але вибірково та за цільовим призначенням, не для покриття дефіциту державного бюджету, а для створення реструктуризаційного фонду проблемних банків. На наш погляд, доцільно на законодавчому рівні встановити додатковий податок з прибутку для системних банків (зобов'язання яких становлять не менше 10% від загальних зобов'язань банківської системи). Даний податок варто вводити лише для таких банків. Наслідки їх банкрутства загрожують фінансовій безпеці і стабільності країни, тому саме вони мають пріоритет щодо отримання матеріальної допомоги від регулятора банківської системи шляхом рефінансування й націоналізації. Крім того, у великих банках управління активами й пасивами здійснюється гірше, ніж у невеликих регіональних банках, де зазвичай реалізується централізоване системне управління із застосуванням збалансованих методів. Відрахування за цим податком доцільно спрямовувати на накопичення цільового стабілізаційного фонду.

Виплати з цільового фонду краще проводити на основі експертних оцінок втрат за консервативними методиками. При цьому головним завданням регулятора має бути вироблення методики ідентифікації й розмежування втрат, спричинених недоліками в управлінні (що не покриваються з фонду), та втрат, яких банки зазнали внаслідок системної кризи (що покриваються з фонду).

Сума страхового відшкодування, котра перевищує суму податкових відрахувань за весь час участі в цільовому стабілізаційному фонді, може розглядатися як внесок держави у статутний капітал банку. Таким чином можуть бути створені додаткові фінансові й організаційні можливості для ефективної реструктуризації банків, які не здатні продовжувати діяльність в умовах системних стресів без зовнішньої допомоги.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що для підвищення ефективності податкового регулювання вітчизняної банківської системи доцільно:

¹⁸ *Снежко Е.* Генератор идей // Инвестгазета. — 2010. — 1—7 февр. — С. 23.

¹⁹ Венгрия ввела суровый налог на банковские активы: [Електр. ресурс]. — <http://lb.ua/news/economics/2010/07/23/57749>.

1) посилити боротьбу з ухиленням від сплати податків банками шляхом реформування системи податкового адміністрування. Є реальна потреба у створенні детальної методологічної бази з відповідними роз'ясненнями щодо сплати податків суб'єктами банківського ринку; методики відбору платників податків (банків) для проведення контрольних перевірок там, де виявлення правопорушень є найімовірнішим, та в удосконаленні методологічного інструментарію проведення таких перевірок;

2) дозволити банкам (лише на період кризи) зараховувати частину сформованих страхових резервів під можливі кредитні ризики до валових витрат із обов'язковою умовою зберігання акумульованих коштів на спеціальних резервних рахунках у НБУ, що сприятиме підтримці оптимального рівня ліквідності всієї банківської системи. За умови відновлення стабільного функціонування банківської системи зазначену пільгу треба скасувати;

3) скасувати податкові пільги банкам щодо можливості визнавати датою збільшення валових доходів від здійснення кредитних операцій дату фактичного отримання таких доходів, відновити правило першої події при визначенні валового доходу;

4) розробити базові положення податкового регламентування банківської діяльності та стратегічний план податкового регулювання банківського сектору, що в комплексі забезпечить належні надходження до бюджетів завдяки скоординованим діям відповідних органів влади;

5) на законодавчому рівні встановити додатковий податок з прибутку для системних банків. Відрахування за даним податком створюватимуть ресурси цільового стабілізаційного фонду, які можна використовувати на фінансову підтримку проблемних банків із метою відновлення їх фінансової стійкості.

Запропоновані заходи з оптимізації податкового регулювання банківської діяльності допоможуть збільшити обсяги надходжень від банківських структур до бюджетів різних рівнів та припинити практику ухилення від сплати податків.